

APŽVALGA:

JONAVOS KRAŠTO GYVENTOJŲ PARTIZANINIS PASIPRIEŠINIMAS SOVIETŲ SAJUNGOS OKUPACINEI VALDŽIAI 1944–1953 m.

I. POKARIO POLITINĖ KARINĖ SITUACIJA

1944 m. liepos–spalio mėnesiais Raudonoji armija užėmė visą Lietuvą, išskyrus Klaipėdą ir Kuršių neriją. Prievartinė mobilizacija į sovietų okupacinę kariuomenę nuo 1944 m. rugpjūčio iki 1945 m. gegužės tapo sudedamąja Lietuvos gyventojų teroro dalimi. Sovietų Sąjunga, pradėjusi 1944 m. antroje pusėje Lietuvos vyrų šaukimą į armiją, pažeidė tarptautinės teisės nuostatas, surašytas 1907 m. IV Hagos konvencijoje dėl karo įstatymų ir papročių. Jos draudė užkariauto krašto žmones telkti į okupacinę kariuomenę ar kitaip panaudoti karo reikmėms. Šio dokumento III priedo 4-ajame straipsnyje sakoma, kad konvencija privaloma tiek ją ratifikavusioms, tiek jos neratifikavusioms šalims. 45-asis konvencijos straipsnis skelbia, kad „okupantui draudžiama versti užgrobtos teritorijos gyventojus prisiekti ištikimybę prieš valdžiai“. Okupacinė valdžia to nepaisė, laikydama 1940 m. Lietuvos įstojimą į Sovietų Sąjungą teisėtu aktu.

Visos atkurtos Lietuvos tautinės ir politinės organizacijos po 1941 m. buvo paskelbtos antisovietinėmis ir uždraustos, o jų aktyvūs nariai, vadovai areštuoti. Buvo duotas nurodymas suimti buvusius Lietuvos policininkus, karininkus, 1941 m. birželio sukilimo dalyvius, šaulius, tautininkus, mokytojus, stambius ūkininkus ir kitus nelojalius sovietų valdžiai asmenis. Prievartinę mobilizaciją į SSRS kariuomenę Lietuvoje vykdė miestų ir apskričių kariniai komisariatai, SSRS NKVD vidaus kariuomenės 4-oji šaulių divizija, pasienio kariuomenės ir Lietuvoje veikiančios Raudonosios armijos NKVD užnugario daliniai. Iki 1944 m. pabaigos lietuviai buvo siunčiami į vadinamąsias lietuviškąsias 16-ąją ir 50-ąją šaulių divizijas.

Kadangi Lietuvos piliečiai Sovietų Sąjungą vertino kaip okupacinę valstybę, todėl dauguma mobilizuojamųjų vengė tarnybos kariuomenėje. Daugelis tikėjosi, kad mobilizacijos, kaip ir nacių okupacijos metais, pavyks išvengti. 1945 m. sausio 1 d. nuo mobilizacijos slapstėsi 58 620 žmonių. Vyrai, kurie būdavo surandami besislapstantys ir neužsiregistravę mobilizacijos punktuose, dažnai prilyginti partizanams ar kitiems pogrindžio dalyviams. Su jais neretai būdavo elgiamasi kaip su ginkluotojo pasipriešinimo kovotojais: grasinta kalėjimu ir mirtimi, būdavo suimami, kankinami ar net sušaudomi. Nustatyta, kad per karines baudžiamąsias operacijas 1944–1945 m. nužudyta apie 5 tūkst. beginklių žmonių.

Vienintelė išeitis iš kruvinių represinių gnaužtų – organizuoti ginkluotą partizaninį pasipriešinimą. Tuo metu nebuvo sudėtinga gauti ginklų ir šaudmenų. Lietuvos vyrams imus burtis ir ginkluotis, tapo būtinybė įvesti karinę tvarką ir drausmę. Lietuvos kariuomenėje tarnavę karininkai, puskarininkiai, policininkai ėmėsi organizacinio darbo: įrenginėjo stovyklavietes, organizavo

partizanų kovinius mokymus, žvalgybą, rėmėjų ir ryšininkų tinklą. Pasiryžusieji kovoti privalėjo duoti partizano priesaiką ir būti partizanais kariais, gyvenančiais pagal karinį statutą.

Istorikas K. Kasparas monografijoje „Lietuvos karas“ (Kaunas, 1999) išanalizavo priežastis, nulėmusias didelio masto pasipriešinimą Lietuvoje:

- lietuvių tautos priešsovietinių, priešrusiškų ir prieškomunistinių nuotaikų pagrindas buvo 1940–1941 m. pirmosios sovietinės okupacijos patirtis;
- vokiškosios okupacijos metais sustiprinta nacių priešbolševikinė propaganda ir praktinis vietos gyventojų įtraukimas į karines savisaugos struktūras;
- lietuviškasis patriotizmas, suformuotas senosios mūsų istorijos ir trumpojo tarpukario nepriklausomybės laikotarpiu.

Taigi mobilizacijos boikotas tapo viena iš pagrindinių pasipriešinimo sovietinei okupacijai formų, atvedusių į visuotinį ginkluotą pasipriešinimą.

Kovai su partizanais 1946 m. kovo 26 d. iš Rusijos į Lietuvą papildomai įvesta NKVD kariuomenės 12 pulkų, kurių įgulos dislokuotos beveik visuose Lietuvos valsčiuose. 262-ojo šaulių pulko daliniai dislokuoti Ukmergėje, Šėtoje, Siesikuose, Kovarske, Jonavoje, Žeimiuose, Pagiriuose. 298-asis šaulių pulkas – Kaune, Kėdainiuose ir Kėdainių apskrities valsčiuose. Iš viso įvesta 16370 karių. (Šaltinis: Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA), f. 41 ap. 1 b. 103. Visiškai slapta generolo majoro Golovko pažyma.) Prasidėjo lemiamas partizaninio pasipriešinimo slopinimas, naudojant reguliariosios kariuomenės dalinius.

Sovietų karinėms represinėms struktūroms sekėsi sunkiai Lietuvoje kovoti su partizanais, jos patirdavo didelių nuostolių, kuriuos ypač slėpė. LYA yra išlikusių ataskaitų apie sovietų karinių dalinių patirtus nuostolius. Vienoje iš NKVD slaptų pažymų rašoma:

Vertimas iš rusų kalbos Visiškai slaptai

PAŽYMA

Apie partizanų veiksmus ir mūsų nuostolius Lietuvos SSR teritorijoje per 1945 metus. Iš viso respublikoje užregistruoti 3224 partizanų išpuoliai:

a) Teroristiniai aktai prieš NKVD, NKGB, milicijos, NKVD ir Raudonosios armijos, partinius darbuotojus – 905

b) valstybinių įmonių ir įstaigų užpuolimai..... – 333

c) kiti išpuoliai..... – 1936.

Per išpuolius mūsų patirti nuostoliai: žuvo – 2420, sužeista – 476, pateko į nelaisvę – 537.

Iš jų: NKVD, NKGB ir milicijos darbuotojų žuvo – 85, sužeista – 27, pateko į nelaisvę – 11;

NKVD ir RA karininkų..... žuvo –24, sužeista – 7, pateko į nelaisvę – 2;

NKVD ir RA seržantų ir eilinių..... žuvo – 106, sužeista – 47, pateko į nelaisvę – 8 ;

Partinių darbuotojų.....žuvo – 575, sužeista – 120, pateko į nelaisvę – 201;

Kiti darbuotojai.....žuvo – 1630, sužeista – 275, pateko į nelaisvę – 315.

Lietuvos SSR NKVD kovai su partizanais skyriaus viršininkas papulkininkis BURYLIN

1946 m. vasario 25 d. (LYA, f. 41, ap. 1, b. 103, l. 37)

Žinant sovietinių ataskaitų klastojimų ypatumus, kai savi nuostoliai visada mažinami, o priešų didinami, galima spėti, kad sovietų patirti nuostoliai buvo žymiai didesni.

1944–1953 m. Lietuvoje vyko partizanų karas su reguliarios sovietų kariuomenės gerai ginkluotais ir apmokytais kariniais daliniais. Visiems mūšiams su partizanais vadovavo aukščiausia sovietų karinė vadovybė. Apie kiekvieną aukštesnio rango žuvusį partizaną buvo siunčiami pranešimai į Maskvą aukščiausiems MGB ir NKVD pareigūnams. Kiekvieną dieną buvo perduodamos ataskaitos į Vilnių apie kiekvieną įvykusį susirėmimą su partizanais. Ataskaitose visada būdavo pasigiriama sėkmingomis operacijomis ir nukautų bei suimtų partizanų skaičiais. Propagandiniais tikslais Vakarų pasaulyje buvo formuojama nuomonė, kad visas karines operacijas vykdo vietiniai liaudies gynėjai (stribai), o kariniai daliniai nedalyvauja, atseit savi kovoja su savais. Visus tardymus vykdė profesionalūs karininkai, kurie planavo operacijas, sudarinėjo informatorių ir šnipų tinklą. Bylos, kurias rašė asmenis tardę rusakalbiai, vestos rusų kalba, todėl daugelis lietuviškų pavardžių, vietovardžių iškraipyti, kartais net neatpažįstamai.

II. DVIEJŲ PARTIZANINIO PASIPRIEŠINIMO APYGARDŲ ĮTAKA

Dabartinės Jonavos rajono administracinės ribos apima pokario Jonavos, Panoterių, Žeimių valsčius bei Šėtos, Vandžiogalos, Turžėnų, Siesikų, Veprių atskiras seniūnijas. Šiuose valsčiuose veikiantys partizanų būriai įėjo į Vyčio ir Didžiosios Kovos partizanų apygardas. Vyčio apygardai priklausė Jonavos rajono dalis, atribota keliais Jonava–Ukmergė ir Jonava–Kėdainiai: Kėdainių rajono rytinė dalis, Ukmergės rajono šiaurės vakarinė dalis, Panevėžio rajono pietinė dalis. Aktyviausiai veikė partizanų būriai šiaurinėje rajono dalyje nuo Žeimių ir Panoterių miestelių linijos.

Didžiosios Kovos apygardai priklausė likusi rajono dalis. Daugiausia partizanų būrių telkėsi dabartinės Upninkų seniūnijos apylinkėse, ypač buvusiose Veprių, Gelvonų valsčių teritorijose. Kitas aktyvus partizaninio judėjimo rajonas buvo Kulvos kraštas. Čia partizanų pasipriešinimas apėmė Vandžiogalos, Lapių ir Jonavos valsčių teritorijas. Nuo Jonavos link Kauno, kairiajame Neries krante, partizaninis judėjimas buvo silpnesnis dėl gyventojų tautybės (daugiausia rusų) ir mažesnio jų skaičiaus. Šioje rajono dalyje partizaninis judėjimas siejamas su Pravieniškių, Livintų, Kaišiadorių partizanų būrių veikla.

II.1 VYČIO APYGARDOS PARTIZANŲ BŪRIAI JONAVOS RAJONE

1944 m. rugpjūčio mėnesį Deltuvos valsčiaus Atkočių kaime pas Antaną Jelinską Lietuvos laisvės armijos aktyvistai Pranas Uginčius, Saliamonas Kerutis, Boleslovas Butkevičius sukvietė į pasitarimą Ukmergės apskrities partizanų būrių vadus. Buvo nutarta Ukmergės apskrityje įsteigti šeši partizanų rajonus:

- 1-as rajonas. Vadas – Danielius Vaitelis. Priklausė Pagirių, Siesikų, Panoterių, Šėtos valsčiai;

- 2-as rajonas. Vadas – Juozas Krištaponis. Priklausė Taujėnų, Deltuvos valsčiai;
- 3-ias rajonas. Vadas – Novikas (vardas nežinomas). Priklausė Kavarsko, Kurklių, Balnininkų valsčiai;
- 4-as rajonas. Vadas – Bakšys (vardas nežinomas). Priklausė Pabaisko, Šešuolių, Žemaitkiemio, Želvos valsčiai;
- 5-as rajonas. Vadas – Jakštys (vardas nežinomas). Priklausė Širvintų, Giedraičių valsčiai;
- 6-as rajonas. Vadas – Mažeika (vardas nežinomas). Priklausė Musnikų, Gelvonų, Veprių valsčiai;

1944 m. gruodžio mėnesį nutarta rajonus sujungti ir įkurti Vyčio apygardą. Apygardos vadu išrinktas Lietuvos kariuomenės kapitonas Juozas Krištaponis, kuris žuvo 1945 m. sausio 12 d. mūšyje su NKVD kariuomenės daliniais prie Lėno k., Ukmergės r. Vadovavimą Vyčio apygardai perėmė Lietuvos kariuomenės leitenantas Danielius Vaitelis.

II.2. PIRMIEJI PARTIZANŲ BŪRIAI

Žeimių, Šėtos, Okainių valsčiuose besislapstančius vietos vyrus į partizanų būrį pradėjo organizuoti Antanas Jukšta-Aušra. Netrukus būryje buvo per 30 vyrų. Didėjant partizanų skaičiui, 1945 m. vasarą šis būrys pasidalijo į du būrius, kuriems vadovavo Antanas Jukšta-Aušra ir Stasys

Partizanų būrių kūrėjas Antanas Jukšta-Aušra Partizanų būrio vadas Stasys Kiuberis-Tigras

Kiuberis-Tigras. Būriai priklausė Vyčio apygardai, kuriai vadovavo Danielius Vaitelis-Briedis.

Juškonių, Normainių, Šėtos, Pašėtės ir kitų kaimų partizanų būrį, kuriam vadovavo Stasys Kiuberis-Tigras, jo pavaduotojas Kazys Riauba-Liūtas, sudarė:

- 1 BISIGIRSKAS Bronius iš Pauliukų k.
- 2 BISIGIRSKAS Stasys iš Pauliukų k.
- 3 GEDGAUDAS Vytautas iš Pauliukų k.
- 4 IVANAUSKAS Vytautas iš Pauliukų k.

- 5 KARATA Edvardas iš Ragožių k.
- 6 KELIAUSKAS Vacys iš Juškonių k.
- 7 KELIAUSKAS Vladas iš Pauliukų k.
- 8 KERBELYS Jonas
- 9 KISIELIUS Ksaveras iš Pagirių m.
- 10 KIUBERIS Stasys iš Gerdvilų k.
- 11 KULAKAUSKAS Jonas iš Pauliukų k.
- 12 KUPČINSKAS Vincas Iš Normainių k.
- 13 LAZARAVIČIUS Bronius iš Pauliukų k.
- 14 MILIAUSKAS Edvardas iš Liolių k.
- 15 OLBERGAS Stasys iš Pauliukų k.
- 16 PABRINKIS Antanas iš Pauliukų k.
- 17 PABRINKIS Petras iš Sangailiškių k.
- 18 PAGRANDIS Stasys iš Pauliukų k.
- 19 PAKŠTYS Alfonsas iš Pauliukų k.
- 20 PAKŠTYS Jonas iš Pauliukų k.
- 21 PAKŠTYS Leonas iš Pauliukų k.
- 22 PAKŠTYS Pranas iš Pauliukų k.
- 23 PAKŠTYS Stepas iš Aklių k.
- 24 PETRAUSKAS Antanas iš Pauliukų k.
- 25 PETRAUSKAS Jonas iš Juškonių k.
- 26 PILSUDSKAS Vytautas iš Pauliukų k.
- 27 PUPKEVIČIUS Kostas iš Juškonių k.
- 28 PUPKEVIČIUS Jonas iš Juškonių kaimo
- 29 RAGAIŠIS Stasys iš Ž. Kaplių k.
- 30 RIAUBA Bronius iš Juškonių k.
- 31 RIAUBA Stasys iš Juškonių k.
- 32 RIAUBA Kazys iš Juškonių k.
- 33 ZAKARAS Vytautas iš Šėtos m.
- 34 ŽUKAUSKAS Stasys, Petro, iš Pašėtės k.

Pastaba: Sąrašas sudarytas remiantis archyviniais dokumentais (LYA, f. 58, ap. 1, b. 22741/3, b. 37058/3, b. P-16664).

1947 m. vasario 26 d., žuvus Stasiui Kiuberiui, vadovavimą būriui perėmė Stasys Ragaišis. Pastarasis žuvo 1947 m. gegužės 24 d. Likę būrio partizanai išsiskirstė mažomis grupelėmis ir tęsė pasipriešinimo kovą.

JUKŠTOS Antano-Aušros būrys veikė Šėtos, Okainių apylinkėse. 1947 m. žuvus vadui, būriui vadovavimą perėmė Vincas Gėgžna-Balandis. Jis kartu su daugeliu kovos brolių žuvo 1953 m. vasario 15 d. ir būrys jau nebuvo atkurtas. Paskutinis šio būrio partizanas Bronius Baneckas-Špokas žuvo 1953 m. gegužės 5 d. prie Okainių k.

Aušros būrio partizanų sąrašas

1. Pomidoras (vardas ir pavardė nežinoma)
2. BANECKAS Bronius-Špokas-Siurblys, Juozo, g. 1916 m. Kušleikiškio k., Kėdainių r. Žuvo 1953 m. gegužės 23 d. Okainių k., Kėdainių r.
3. BELIAUSKAS Kazys-Genys
4. BLUSYS Jonas, Juozo, g. 1918, gyv. Papurvių k., Kėdainių r. Žuvo 1949 m. balandžio 22 d. (1948 m. balandžio 12 d.) Kamėnų k., Kėdainių r.
5. BURBULIS Albinas-Žilvinas, Kosto, gyv. Girdiškių k., Ramygalos vlsč. Nuteistas mirties bausme, sušaudytas Vilniuje.

6. DARGUŽIS Antanas-Kareivis-Žvirblis-Karvelis, Juliaus, g. 1925 m., gyv. Aukštuolių k., Siesikų vlsč. Žuvo 1952 m. vasario 20 d. Žilionių k., Kėdainių r.
7. DARGUŽIS Vladas-Žvirblis, Jono, g. Anciškių k., Kėdainių r. Suimtas 1953 m. birželio 19 d. Nuteistas 25 metams lagerio.
8. GĖGŽNA Vincas-Balandis, Alfonso, g. 1922 m., gyv. Būdų k., Kėdainių r. Žuvo Stasinės k. (prie Lančiūnavos) 1953 m. vasario 15 d.
9. GERDILA Petras-Bimba, Juozo, g. 1919 m., gyv. Gerdvilų k., Kėdainių r. Žuvo 1953 m. vasario 15 d. Lančiūnavos miške.
10. GĖGŽNA Stasys-Vilkas, Alfonso, g. 1930 m., gyv. Būdų k., Kėdainių r. Žuvo 1950 m. liepos 2 d.
11. JANKŪNAS Jonas-Ungurys, Jurgio, g. 1920 m., gyv. Melninkų k., Kėdainių r. Žuvo 1949 m. kovo 22 d. Vilainių k., Kėdainių r.
12. JUKŠTA Antanas, gyv. Laukagalių k., Ramygalos vlsč. Žuvo 1947 m.
13. KARALIUS Jonas-Jokeris, Jono, g. 1911 m., gyv. Pašėtės k., Kėdainių r. Žuvo 1948 m. sausio 28 d. Gaižūnų k., Jonavos r.
14. KIRDONIS Kazys-Kazimieras-Žilvitis, Povilo, g. 1910 m., gyv. Vivonių k., Kėdainių r. Žuvo 1952 m. vasario 20 d. Žilionių k., Kėdainių r.
15. KULITA Povilas-Šarūnas, Jurgio, g. 1921 m., gyv. Kamėnų k., Kėdainių r. Žuvo 1947 m. balandžio 27 d. Liolių miške, Kėdainių r. Šeima ištremta.
16. LIUŽINAS Jonas, gyv. Okainių k., Kėdainių r. Nužudytas NKVD kareivių ir stribų 1945 m. lapkričio 2 d. Taujėnų k., Kėdainių r.
17. MILIAUSKAS Jeronimas-Vėjas, Juozo, gyv. Liolių k., Kėdainių r. Žuvo 1948 m. balandžio 21 d. Kamėnų k., Kėdainių r.
18. NAVARAUSKAS Antanas, Jurgio, gyv. Jogniškių k., Dotnuvos vlsč.
19. NAVARAUSKAS Vincas-Dobilas, Jurgio, gyv. Jogniškių k., Dotnuvos vlsč. Suimtas 1953 m.
20. PABRINKIS Jonas-Tėvas, gyv. Songailų k., Šėtos vlsč. Žuvo 1950 m. Okainių k., Kėdainių r.
21. PALINAUSKAS Antanas-Klevas, Valentino, gyv. Liolių k., Šėtos vlsč. Legalizavosi 1956 m.
22. PALINAUSKAS Petras-Vilkas, Valentino, gyv. Liolių k., Šėtos vlsč. Suimtas 1953 m., nuteistas 25 m. lagerio.
23. ROZENBERGAS Petras, g. 1918 m., gyv. Paežerių k., Kėdainių r. Žuvo 1948 m. sausio 26 d.
24. ŠEMEŽYS Mykolas-Aras-Putinas. Žuvo 1951 m. Pagirių vlsč. Buvęs Vyčio apygardos vadas.
25. ZAKARAS Vytautas-Povas, Adomo. Žuvo 1956 m.

Pastaba: Sąrašas sudarytas remiantis archyviniais dokumentais (LYA, f. 58, ap. 1, b. 2382/3, b. 35680/3, b. P3683).

Partizanai (iš kairės) Vytautas Zakaras, Stasys Žukauskas, Mykolas Šemežys-Putinas-Aras

Jonas Pupkevičius

1947 m. žuvus būrio vadui A. Jukštai, vadovavimą būriui perėmė Vincas Gėgžna-Balandis. Jo pavaduotoju tapo Petras Gerdvila-Bimba.

1953 m. vasario 15 d. Stasynės kaime NKVD kareivių apsupti žuvo Vincas Gėgžna, Petras Gerdvila ir Petras Pabrinkis. Vadovavimas būriui nebuvo atkurtas, todėl partizanai perėjo į kitus būrius ir veikė mažomis grupelėmis. Paskutinis šio būrio partizanas Bronius Baneckas-Špokas žuvo 1953 m. gegužės 5 d. Okainių apylinkėse.

1944 m. rudenį Bukonių seniūnijos Gaižūnų, Garnyškių, Vaiškonių, Kaulių ir kitų aplinkinių kaimų vyrai susijungė ir sudarė atskirą būrį, kuriam vadovavo Bronius Pilipavičius. Vėliau būriui vadovavo Albinas Ivanauskas.

Bukonių partizanų būrio sąrašas

- 1 ASTRAUSKAS Edvardas, Kazio
- 2 ASTRAUSKAS Kazys, Kazio.
- 3 IVANAUSKAS Stepas, Baltraus
- 4 IVANAUSKAS Albinas, Jono
- 5 IVANAUSKAS Alfonsas, Baltraus
- 6 IVANAUSKAS Feliksas, Karolio
- 7 IVANAUSKAS Henrikas, Juozo
- 8 IVANAUSKAS Ksaveras, Karolio
- 9 IVANAUSKAS Lionginas, Juozo
- 10 IVANAUSKAS Mindaugas, Juozo
- 11 IVANAUSKAS Pranas, Karolio
- 12 MACIJAUSKAS Adolfas, Boleslovo

- 13 MACIJAUŠKAS Juozas, Boleslovo
- 14 MACIJAUŠKAS Vladas, Boleslovo
- 15 NARUŠEVIČIUS Juozas, Stasio
- 16 NARUŠEVIČIUS Vytautas, Jono
- 17 PILIPAVIČIUS Bronius, Stepo
- 18 PILIPAVIČIUS Klevas, Broniaus
- 19 SKORUPSKAS Vacys, Kazio

Pastaba: Sąrašas sudarytas remiantis archyviniais dokumentais (LYA, f. 58, ap. 1, b. 2382/3, b. 35680/3, b. P3683).

Šis būrys nustojo veikę 1949 m., nes dauguma partizanų žuvo, o likusieji buvo areštuoti ir nuteisti. Vienas paskutiniųjų šio krašto partizanų Henrikas Ivanauskas 1953 m. nuteistas mirties bausme ir 1954 m. vasario 26 d. sušaudytas.

1946 m. kovo mėn. buvo įkurta Povilo Lukšio rinktinė, veikusi kaip atskiras padalinys Kėdainių krašte. Rinktinę sudarė šeši rajonai, kuriems priklausė šių valsčių teritorijos:

Krakių, Gudžiūnų, Josvainių – 1-am rajonui;

Grinkiškio, Šiluvos, Betygalos – 2-am rajonui;

Baisogalos, Gudžiūnų, Šeduvos – 3-iam rajonui;

Pernaravos, Josvainių, Čekiškės, Babtų – 4-am rajonui;

Žeimių, Vandžiogalos, Jonavos, Lapių – 5-am rajonui;

Čekiškės, Babtų, Vilkijos, Raudondvario – 6-am rajonui.

Penktam rajonui vadovavo Pranas Raišys-Žilvytis. 1947 m., likus gyviems tik keliems kovotojams, Pranas Raišys-Žilvytis perėjo į Didžiosios Kovos apygardą, buvo paskirtas bataliono vadu. Žuvo Širvintų rajone 1949 m. vasario 2 d. Paskutiniai šio būrio partizanai Jonas Bartusevičius-Vėtrungė ir Vytautas Žukauskas-Mėnulis žuvo NKVD operacijos metu 1955 m. sausio 17 d. Vanagiškių kaime, Jono Vitkausko sodyboje.

1949 m. balandžio 20 d. tuometinio Vyčio apygardos vado Alfonso Smetonos-Žygaušo įsakymu Vyčio apygardoje įsteigtos dvi rinktinės – Briedžio ir Krištaponio, kurios pavadintos žuvusių apygardų vadų Danieliaus Vaitelio-Briedžio ir Juozo Krištaponio garbei. Briedžio rinktinei priklausė Ukmergės rajono Deltuvos, Siesikų, Taujėnų, Jonavos rajono Panoterių, Bukonių, Žeimių ir Kėdainių rajono Šėtos bei Pagirių apylinkės. Rinktinei vadovavo Šemežys Mykolas-Aras. Krištaponio rinktinei priklausė Panevėžio rajonas.

Sumažėjus partizanų skaičiui, 1951 m. abi rinktinės sujungtos į vieną ir pavadintos Gedimino vardu. Žuvus paskutiniems kovotojams, 1953 m. rinktinė nustojo egzistuoti.

Nuo 1948 m. partizanai išsiskirstė mažomis grupėmis po tris–penkis, nes tik taip buvo galima išlaikyti konspiraciją, judėti nepastebimai ir lengviau apsirūpinti maistu. 1949–1952 m. veikė partizanų grupės, vadovaujamos Vacio Kieliausko-Gluosnio, Vlodo Dargužio-Žvirblio, Stasio

Žukausko-Lapo, Jono Pupkevičiaus-Dėdės, Antano Palinausko-Klevo. Partizanai dažnai žūdavo, keitėsi vadai, būdavo keičiama ir dislokacijos vieta, pereinama iš vieno būrio į kitą, keičiamos ir apygardos.

Šiaurinėje Jonavos rajono dalyje susikerta trijų rajonų ribos: Jonavos, Kėdainių ir Ukmergės. Rajonų jėgos struktūros kovai su partizanais ne visada tarpusavyje suderindavo savo veiksmus. Partizanai, pajutę pavojų viename rajone, nesunkiai pereidavo į kitą, todėl Bukonių, Panoterių, Siesikų, Pagirių, Šėtos apylinkėse partizanai išsilaikė ilgiausiai. Saugantis infiltruotų šnipų, buvo nutarta naujų narių į partizanus nepriimti. Paskutinis partizanas, priimtas į Vyčio apygardą minėtose apylinkėse, buvo Antanas Chaneckas iš Mimainių kaimo. Jo tėvus, kaip partizanų rėmėjus, 1952 m. gegužės 12 d. suėmė. Tai sužinojęs Antanas paliko mokslą geležinkeliečių mokykloje ir prisijungė prie partizanų, tačiau jau liepos 2 d. žuvo Pagirių apylinkėse.

III. DIDŽIOSIOS KOVOS PARTIZANŲ BŪRYS, VEIKĘS JONAVOS VALSČIUJE

1945 metų vasarą Jonavos miesto ir aplinkinių kaimų gyventojai susibūrė į partizanų būrį, kuriam vadovavo Vaclovas Treščinskas-Pelėda, kuris buvo charakterizuojamas, kaip ūmaus, užsidegančio būdo. Vėliau partizanai savo būrio vadu išsirinko nuosaikesnį Praną Raišį-Žilvytį, buvusį Lietuvos kariuomenės viršilą. Žilvyčio būrys veikė Kulvos, Vandžiogalos, Babtų apylinkėse, slėpėsi Lapšiškių, Didėnų, Marvilės, Barsukynės miškuose, Čiūdų raiste. Pirmasis būrio vadas Vaclovas Treščinskas žuvo 1948 m. Vandžiogalos apylinkėse. Žilvyčio būrys nebuvo skaitlingas, vienijęs jaunus, pareigingus kovotojus. Būrys vengė nereikalingų susirėmimų su stribais ir kariuomene, pasidavusius okupacinei valdžiai baudavo tik kelis kartus įspėję. Turėjo vietos gyventojų palaikymą. Per savo ryšininkus palaikė ryšį su aplinkiniais Dobilu, Tigro ir kt. partizanų būriais.

Žilvyčio partizanų būrio nariais, įvairiais laikotarpiais, buvo:

1. ANTANAVIČIUS Vytas-Alksnis iš Vanagiškių k.
2. BAKŠINSKAS Antanas, Motiejaus-Džiugas iš Jonavos
3. BARTUSEVIČIUS Jonas-Vėtrungė iš Žinėnų k.
4. BARTUSEVIČIUS Juozas-Bartošius-Kovas iš Varpėnų k.
5. BELEIŠIS Baltrus-Garnys iš Varpėnų k.
6. BELEIŠIS Danielius, Simono-Sakalas iš Varpėnų k.
7. BELEIŠIS Ignas-Putinas iš Varpėnų k.
8. BELEIŠIS Jonas-Karvelis, Simono, iš Varpėnų k.
9. BUBINAS Stasys, Boleslovo iš Jonavos m.
10. DAVIDONIS Feliksas. Adomo-Riešutas
11. DAUTARTAS Adomas iš Pociūnų k.
12. EIMONTAS Kazys-Aušra, Florijono, iš Boniškių k., Vandžiogalos vlsč.
13. EIMONTAS Bronius, Florijono, iš Boniškių k., Vandžiogalos vlsč.
14. JASIUKEVIČIUS Vladas-Vilkas
15. JASIUKEVIČIUS Zigmās-Eglė
16. JUSEVIČIUS Bronislovas, Vlado
17. KASPARAVIČIUS Bonifacijus-Beržas iš Žeimių valsč.
18. KASPARAVIČIUS Feliksas-Garnys iš Žeimių vlsč.
19. MINGAILA Pranas-Liepa iš Čiūdų k.
20. MOCKUS Jonas,Tito, iš Jonavos glž. stoties
21. Fricas (vardas ir pavardė nežinoma), vokietis

22. Špokas (vardas ir pavardė nežinoma)
23. Vilkas (vardas ir pavardė nežinoma)
24. PINKEVIČIUS Bronius-Perkūnas iš Karaliūnų k.
25. PŪRAS Pranas-Senis iš Kulvos mst.
26. RAIŠYS Pranas-Žilvitis
27. SIMANAVIČIUS Liudas-Pantera, Valerijono, iš Jonavos glž. stoties
28. SIMANAVIČIUS Jonas-Aras, Valerijono
29. STALIONIS Juozas-Uosis iš Panoterių valsč.
30. ŠIMONIS Juozas-Bitė iš Vareikių k.
31. TREŠČINSKAS Romualdas-Lazdynas iš Jonavos glž. stoties
32. TREŠČINSKAS Vaclovas-Papūga iš Jonavos glž. stoties
33. VASILIAUSKAS-VOSYLIUS Julius-Balandis iš Vaivadiškių k.
34. ZALECKAS Juozas iš Linelių k., Vandžiogalos vlsč.
35. ŽUKAUSKAS Vytautas-Mėnulis iš Slikių k.

Pastabos: 1. Sąrašas sudarytas remiantis archyviniais dokumentais (LYA, f. 58, ap. 1, b. P-18019 LI.
2. Raudonai pažymėta pavardės partizanų, kurie nerasti represuotų, žuvusių archyvuose dokumentuose.

Vytautas Žukauskas-Mėnulis

Jonas Bartosevičius-Vėtrungė

1946 metų antroje pusėje prasidėjo blėstančio pasipriešinimo laikotarpis po to, kai į partizanų tarpą prasiskverbė NKVD ir MGB užverbuoti išdavikai. Sovietinių represinių struktūrų darbas tapo labiau centralizuotas, išplėstas agentūrinis tinklas teikė daug informacijos apie gyventojų viešas kalbas, partizanų judėjimą ir t.t. Kovoje su partizanais dalyvavusių represinių struktūrų sudėtis buvo tokia: kariuomenė – 70%, sribai – 14%, milicija – 9%, sovietiniai aktyvistai – 7%.

Susidarius nepalankiai situacijai išsilaikyti Jonavos, Vandžiogalos, Lapių valsčių miškuose, po „Žilvičio“ būrio vado žūties 1949 m. žiemą, aktyvūs pavieniai partizanai traukėsi į Upninkų kraštą, Gelvonų, Veprių valsčių miškus.

Ignas Belešis-Putinas

Julius Vasiliauskas-Balandis

Viktoras Kasmočius-Kirvis

Romas Treščinskas-Kardas ir

Antanas Bakšinskas-Aras

Pranas Raišys-Žilvitis ir

Feliksas Davidonis-Riešutas

Pranas Raišys-Žilvitis, Feliksas
Davidonis-Riešutas,
Petras Mingaila-Liepa

Bene aktyviausiai partizanų būriai veikė Veprių, Jonavos, Gelvonų valsčių trikampyje (dabartinėje Upninkų seniūnijoje). Aktyvus kaimo gyventojų palaikymas, raižyta ir miškinga teritorija buvo patogi terpė veikti partizanų būriams. Visiškai slaptoje NKVD pažymoje vaizdžiai apibūdinta situacija šiame krašte 1945 m. viduryje. Sovietų valdžią trikdė didelio masto pasipriešinimo judėjimas ir gyventojų palaikymas.

Visiškai slaptai Aut. vertimas iš rusų klb.

P A Ž Y M A

Apie veikiančios „Žaliojo velnio“ gaujos būklę 1.7.45 m.

Ukmergės, Trakų ir Kauno apskrityse, Musninkų, Gelvonų, Veprių, Žaslių ir Jonavos valsčių teritorijose veikia organizuota „Žaliojo velnio“ gauja, kuriai vadovauja:

MISIŪNAS Jonas, s. Tomo, slapyvardis Žaliasis velnias, gimęs 1910 m. Panevėžio apskrityje, Pušaloto valsč., Padliesės k., valstiečių buožių šeimoje, Lietuvos kariuomenės puskarininkis. 1941 m. tarnavo Raudonojoje armijoje vyresn. puskarininkiu, o vokiečių okupacijos laikotarpiu perėjo į priešų pusę ir tarnavo vokiečių batalione, saugojusiame Žaslių geležinkelio stotį.

Vadovaujama mobilaus štabo „Žaliojo velnio“ gauja veikia nurodytuose valsčiuose atskiromis grupėmis. Kiekviena banditų grupė turi savo veikimo rajoną ir grupės vado slapyvardį:

1. Banditų grupė „Trenksmas“, turinti 18 žmonių ir veikianti Gelvonų valsčiuje, 1945 m. birželio mėnesį susikovė su NKVD kariais. Rezultatas: 5 banditai buvo nukauti, kiti pasitraukė ir pasislėpė miške. Šiai grupei vadovauja DAŠKEVIČIUS Vincas, slapyvardis Trenksmas, 30–35 m. amžiaus, iš Ukmergės apskr., Veprių valsč., Šlyžių k.
2. Banditų grupė „Krūmas“, turinti 18–20 žmonių ir veikianti Musninkų valsčiuje, 1945 m. gegužės ir birželio mėnesiais patyrė keletą ginkluotų susidūrimų su vietos milicija ir naikintojais (*red.* –

stribais) ir kiekvieną kartą pasitraukdavo be nuostolių. Šiai grupei vadovauja vietos gyventojas, kurio slapyvardis Krūmas, gyvenamoji vieta ir pavardė nežinoma, amžius apie 35 metus, vidutinio ūgio, ypatingų žymių neturi.

3. Banditų grupė „Klounas“, turinti 25–30 žmonių, veikianti Trakų apskr., Žaslių valsčiaus teritorijoje, 1945 m. gegužės mėnesį susidūrė su vietos milicijos ir naikintojų (*red.* – stribų) būriu, tačiau pasitraukė be nuostolių. Šiai grupei vadovauja vietos gyventojas, kurio slapyvardis Klounas. Gyvenamoji vieta ir pavardė nežinomos, amžius 38–40 m., ūgis vidutinis, didelė barzda.

4. Banditų grupė „Kariūnas“, turinti apie 80 žmonių, veikianti Trakų apskr., Kaišiadorių valsč. 1945 m. birželio mėnesį susidūrė su NKVD kariuomenės kariais. Keletas žmonių buvo nukauti, kiti pasitraukė į mišką. Šiai grupei vadovauja vietos gyventojas, kurio slapyvardis Kariūnas, gyvenamoji vieta ir pavardė nežinomos, aukšto ūgio, 26 m. amžiaus, apvalaus veido.

5. Banditų grupė „Genys“, turinti 150–160 žmonių, veikianti Trakų apskr., Žiežmarių valsč. 1945 m. kovo ir balandžio mėnesiais keletą kartų buvo susidūrusi su Raudonosios armijos ir vietos naikintojų (*red.* – stribų) karių būriais. Grupė patyrė didelių nuostolių – daug nukautų ir sužeistų. Grupei vadovauja KACEVIČIUS, vardas nežinomas, slapyvardis Genys, 28–30 metų amžiaus, iš Žaslių vlsč., Gelučių k., Lietuvos kariuomenės puskarininkis.

6. Banditų grupė „Aguona“, turinti 30 žmonių, veikianti Trakų apskr., Vievio valsč. Grupei vadovauja vietos gyventojas, kurio slapyvardis Aguona, 28–30 m. amžiaus, vidutinio ūgio, ypatingų žymių neturi. Gyvenamoji vieta ir pavardė nežinomos.

7. Banditų grupę „Juoda kepka“ arba „Juodoji kaukė“ šių metų žiemą sudarė 200 žmonių ir ji veikė Trakų bei Semeliškių valsčiuose. Buvo susidūrimų su Raudonosios armijos ir milicijos kariais, bet nuostoliai nenumatyti. Šiai grupei vadovauja GALINIS Jonas, kurio slapyvardis Juoda kepka (Juodoji kaukė). Tai Semeliškių vlsč. gyventojas, 40 m. amžiaus, buvęs Lietuvos kariuomenės puskarininkis.

8. Banditų grupė „Donkichotas“, turinti 30 žmonių, veikianti Trakų apskr., Aukštadvario vlsč. Grupei vadovauja vietos gyventojas, kurio slapyvardis Donkichotas, apie 25 m. amžiaus, veidas pailgas, liesas, ypatingų žymių neturi.

9. Banditų grupė „Bolševikas“, turinti 12 žmonių, veikianti Ukmergės apskr., Veprių vlsč., tarp Šventosios upės ir kelio Ukmergė–Jonava. 1945 m. birželio mėnesį ginkluoto susidūrimo metu su vietos milicija buvo nukauti 2 milicijos darbuotojai ir valsčiaus vykdomojo komiteto pirmininkas. Grupė nenubausta pasislėpė miške. Šiai grupei vadovauja buvęs Lietuvos puskarininkis, kurio slapyvardis yra Bolševikas. Pavardė nežinoma, 25 metų amžiaus, Siesikų valsčiaus gyventojas, aukšto ūgio, veidas raudonas, ypatingų žymių neturi.

10. Banditų grupė „Gaidelis“, turintis 12 žmonių, veikianti Ukmergės apskr., Veprių vlsč., Šakinės miške, kuris yra vakarų pietuose nuo Veprių mstl. 1945 m. susidūrus su vietos milicija buvo nukauti 3 milicininkai. Grupė pasislėpė. Vadovauja šiai grupei vietos gyventojas, kurio slapyvardis Gaidelis, o pavardė nežinoma, 27 metų amžiaus, iš Užupės kaimo.

11. Banditų grupė „Slyva“, turinti 35–40 žmonių, veikianti Ukmergės apskr., Širvintų vlsč. Šių metų žiemą, per susidūrimą su Raudonosios armijos kariais, neteko apie 20 žmonių ir pasislėpė Širvintų vlsč. Šiai grupei vadovauja 25 m. gyventojas iš Viršuliškių k., Musninkų vlsč., kurio slapyvardis yra Slyva.

Gaujos ginkluotė:

2–3 sunkieji kulkosvaidžiai;

Iki 25 rankinių kulkosvaidžių;

Iki 200 automatų;

Iki 250 šautuvų, revolverių, granatų ir kt.

Banditų grupė „Žalasis velnias“, kaip ginkluotas junginys, įeina į Lietuvos laisvės armiją (LLA) ir vadovaujasi apskrities pagrindinio štabo, kuris yra Vilniuje, nurodymais.

Propagandos tarp vietinių gyventojų tikslais vieną kartą per dvi savaites išleidžiamas laikraštis „Lietuvos Laisvė“. Laikraštis dauginamas rašomąja mašinėle.

Gaujos „Žalasis velnias“ vyresnybės iš vietinių gyventojų suformuotos banditų grupės veikia nelegaliai, o jai padeda pagalbinė grupė „Žalieji“, kuri turi tikslą gauti informaciją apie padėtį valsčiuose, nuolatos informuoti grupių vadus, gydyti ir maitinti. Grupė „Žalieji“ yra „Žaliojo velnio“ rezervas.

„Žaliojo velnio“ gaujoje dirba agentai **Vavelis**, Lūšis, Lapė, Rita.

Lietuvos TSR NKVD kovos su banditais skyriaus viršininko padėjėjas, saugumo kapitonas Kokin

(LYA, f. K-41, ap. 1, b. 101, 102, 103, 104, 105, diazofilmas, pozityvas Nr. 619)

----- *** -----

Dauguma partizanų žuvo, daugelio jų palaidojimo vietos ir žuvimo datos nežinomos, nes tuometinių represinių struktūrų ataskaitose žuvusiųjų pavardės neminimos, tik asmenų skaičius. Yra dar neatpažintų ir nežinomų partizanų. Partizanų šeimos ir jų giminės buvo ištremti į Sibirą, o jų visas turtas sunaikintas ir išgrobtas. Kiek partizanų pokario metais žuvo Jonavos rajone, tikrų duomenų nėra. Tuo metu Jonavos rajono teritorija priklausė Kauno, Kėdainių ir Ukmergės apskrityms. NKVD ir MGB duomenimis 1946–1949 m. Kauno apskrityje nužudyti 224 partizanai, Kėdainių apskrityje – 93, Ukmergės apskrityje – 304 partizanai (A. Anušauskas, „Teroras 1940–1958 m.“, psl. 174). Partizanų pavardės ir jų palaidojimo vietos buvo griežtai slepiamos. Tik politinio atšilimo laikais, 1956–1957 m., tremtinių šeimos buvo reabilituotos, leista grįžti Tėvyne. Nepriklausomybės sulaukė tik keletas buvusių partizanų. Tai Vacys Keliauskas, kuris 1947 m. buvo suimtas pasaloje. 10 metų iškalėjęs grįžo į Lietuvą, mirė 1999 m. Vladas Dargužis, išduotas bendražygio, 1953 m. buvo suimtas. Iškalėjęs 15 metų grįžo, mirė 1993 m. Petras Palinauskas 1947 m. buvo sužeistas ir suimtas. Iškalėjęs 15 metų grįžo, mirė 1998 m. Vincas Kupčinskas 1956 m. legalizavosi, buvo paimtas į sovietų kariuomenę, tarnavo Šiaurėje. Grįžo 1958 m., mirė 1992 m. Antanas Palinauskas, 1956 m. legalizavosi, dirbo kolūkyje, miręs. Galbūt dar vienas kitas išgyveno ir sulaukė Nepriklausomos Lietuvos atkūrimo.

Ilgiausiai partizanavo Vytautas Zakaras-Povas iš Šėtos. Jis paskutinius šešerius metus slapstėsi Bukonių apylinkėse. Kažkuris iš asmenų už pažadėtą premiją jį išdavė, o NKVD snaiperis nukovė iš pasalos 1956 m. rugsėjo mėn. 14 d. Reiniūnų kaime.

[...] Pokario partizanų kovos – vienas tragiškiausių ir herojiškiausių Lietuvos istorijos laikotarpių. Lietuva ne tik neteko nepriklausomybės, bet ir pakliuvo į itin atšiaurios totalitarinės diktatūros replės. 1944–1953 m. keli šimtai tūkstančių žmonių buvo suimti ar ištremti iš Lietuvos, keliasdešimt tūkstančių žuvo kovodami, visuomenei prievarta buvo brukama neapykanta grindžiama svetima ideologija, niekinamos ir stumiamos iš viešojo gyvenimo tradicinės tautinės ir religinės vertybės.

Šių išbandymų akivaizdoje Lietuvos gyventojai rinkosi vieną iš trijų kelių. Mažuma – komunistai ir jų bendrininkai – uoliai ir be išlygų talkino okupantams, savo žiaurumu dažnai pranokdami Maskvos atstovus. Didžioji gyventojų dalis palaikė nepriklausomybės idėją, vengė ryšių su valdžia, laukė išvadavimo iš Vakarų, bet nesiryžo rizikuoti savo gyvybe dėl šalies laisvės. Trečioji grupė – partizanai, jų ryšininkai ir rėmėjai – iki arešto ar mirties aktyviai priešinosi komunistų vergovei.

Partizanų dalia buvo nepaprastai sunki. Jie nepajėgė stoti į atvirą kovą su perdėm galingu priešu, bet jautė pareigą tęsti priešinimąsi, kol Vakarai privers Sovietų Sąjungą išvesti savo kariuomenę. Partizanai kovojo su priešu, kuris ne tik niekino žuvusiųjų lavonus, bet ir bausdavo, tremdavo jų šeimas.

Dr. Kęstutis Girnius

Valdžios kova su partizanais nesibaigė sutriuškinus jų pajėgas. 1956 m. lapkričio 5 d. Antano Sniečkaus vadovaujamos Lietuvos komunistų partijos Centro komitetas kreipėsi į SSRS Aukščiausiosios tarybos Prezidiumą, prašydamas uždrausti politiniams kaliniams grįžti į Lietuvą. Nesulaukusi atsakymo, vietos valdžia pati ėmėsi iniciatyvos persekioti grįžtančiuosius. Tuo metu taip pat prasidėjo ir iki pat sovietinės Lietuvos griuvimo tęsėsi propagandos kampanija, siekusi visomis priemonėmis dergti partizanus, vaizduoti juos kaip kraugeriškus žudikus. Lygiagrečiai, bet gerokai subtiliau buvo aiškinama, kad ginkluotas pasipriešinimas buvęs beprasmiškas, Lietuvai žalingas, kad laurai už sąlygiškai palankią Lietuvos padėtį priskirtini slaptiems patriotams, susitelkusiems LKP gretose.

[...] mūsų eilės retėja, jėgos mažėja. Lietuvos miškuose ir kaimuose žūsta ir alpsta nuo kruvinų kovų didvyriai. [...] Jie miršta, bet mus laimina. Jie trokšta mums laimės, laisvės. Jie gal savo širdimi dar kalba, nes lūpos jau stingsta, akys pasruvusios krauju: „Vėl praslinks kiek laiko, jūsų, gyvųjų, širdys bus kupinos džiaugsmo, juokas netilps lūpose ir džiugins jūsų ausis švelniausi muzikos aidų garsai... Jūs užmiršite mus, bet mes, žūstantieji, jūsų prašome: mylėkite Tėvynę taip, kaip mes mylėjome! Neapvilkite mūsų, už ką mes kraują liejome! Mes į jus, gyvieji, žiūrėsime per amžius iš kapų [...]

Justinas Lelešius-Grafas, Lionginas Baliukevičius-Dzūkas. „Dienoraščiai“, p. 178

Literatūriniai šaltiniai:

1. Laisvės kovų archyvas. Nr. 22, Kaunas 1997; Nr. 29, Kaunas 2001.
2. Arvydas Anušauskas. „Teroras 1940 –1958 m.“ Vilnius 2012.
3. R. Žirgulis, V. Banys. „Kėdainių kraštas svastikos ir raudonosios žvaigždės šešėlyje“, 2011.
4. R. Kaunietis. „Aukštaitijos partizanų prisiminimai“, 1 knyga, II d.; 1 knyga III d.; 2 knyga III d.
5. St. Abromavičius, K. Kasparas, R. Trimonienė. „Didžiosios Kovos apygardos partizanai“, Kaunas 2007.
6. N. Gaškaitė. „Pasipriešinimo istorija 1944–1953 metais“, 1989.
7. V. Slivinskas. „Partizaninis judėjimas vidurio Lietuvoje“, 2012.